

JINDŘICH ŠTYRSKÝ

11.8.1899 - 21.3.1942

Jindřich Štyrský byl významná osobnost české meziválečné avantgardy, zanícený vyznavač a propagátor svébytného uměleckého směru 20. století - surrealismu. Jeho umělecká aktivita byla rozsáhlá. Zahrnovala malbu, kresbu, koláž, knižní ilustraci, scénické výtvarnictví, fotografii a poezii.

Narodil se 11. srpna 1899 v Dolní Čermné u Ústí nad Orlicí, kde byl jeho otec učitelem. Matka, majitelka statku, o dost starší než otec, přivedla do manželství dvanáctiletou dceru Marii. Jindřich svou nevlastní sestru velmi miloval a tragické okolnosti její smrti v roce 1905 ho silně poznamenaly. Po celý život ho pak provázela její přízrak. Marie se mu vtělovala do všech jeho lásek reálných i snových. Její obraz se prolнул i do imaginární Emilie z jeho pozdější prózy *Emilie přichází ke mně ve snu* a plynule procházel vlastně celým Štyrského výtvarným i literárním dílem.

Z Dolní Čermné se rodina přestěhovala do blízké Dolní Dobrouče a odtud do sousedních Petrovic, kde se stal otec řídícím učitelem. Zde žili až do matčiny smrti. V patnácti přišel Štyrský do Hradce Králové studovat učitelský ústav. Sám se chtěl stát malířem, ale otec rozhodl jinak. Studium ho nebavilo a neúspěchy ve škole ho příliš neznepokojovaly. Jeho vrozená lehkomyšlnost mu pomáhala překonávat školní obtíže a nezdary. Měl rád jen kreslení a věnoval mu všechn svůj čas. Přivydělával si kreslením domácích úkolů méně nadaným spolužákům. Odpor ke škole a nechuť ke studiu způsobily, že si začal vytvářet snový svět, svět blízký jeho mladistvému romantismu, svět plný dramatického blouznění, máchovské rozervanosti, přecitlivělosti a sentimentality. Tyto vlastnosti snílka v něm probudily zájem o poezii, který se ještě vystupňoval, když se spřátelil s představitelem české literární dekadence Jiřím Karáskem ze Lvovic.

O osudech studenta Jindřicha Štyrského rozhodla 1. světová válka. Přestože měl vrozenou srdeční vadu, byl tento rozjívený osmnáctiletý mladík odveden a sloužil v čáslavské a nymburské posádce. Z armády byl ale brzy propuštěn, složil maturitu a již

1. září 1918 nastoupil své první učitelské místo ve svém rodišti Dolní Čermné. Působil zde až do konce školního roku 1920. Věděl, že není dobrý učitel, a stále více toužil studovat malířství. Mezi ním a otcem kvůli tomu vznikaly rozepře a Štyrský to těžce nesl. Klid a pohodu hledal v okolní krásné krajině, kterou stále maloval.

Když 1. ledna 1920 zemřela Jindřichova matka, vrátil se otec, nyní již penzionovaný učitel, z Petrovic na svůj statek do Dolní Čermné. To opět svedlo otce a syna dohromady a rozbroje a hádky mezi nimi byly stále častější. Dědictví po matce Štyrskému umožnilo opustit otce, rodiště i učitelské povolání. Rozhodl se studovat malířství v Praze. Otec se ho zřekl.

V roce 1920 začal studovat na vytoužené Akademii výtvarného umění. Brzy však měl pocit, že ho škola spíše brzdí a omezuje, než aby mu pomohla rozvíjet jeho schopnosti. On, velmi nadaný a poučený autodidakt, se odmítal podrobit instituci, která vedla své žáky hlavně k dokonalému ovládnutí technických dovedností jako nutného předpokladu uměleckého mistrovství. Štyrský neměl dost smyslu pro systematickost a kázeň a i jeho odpor k autoritám a sklon k povrchnosti zapříčinily, že se rozešel se svými učiteli (J. Obrovský a K. Krattner) a hledal vlastní cestu.

Tehdy znovu obnovil styky s Jiřím Karáskem ze Lvovic. Jeho prostřednictvím začal pro sebe objevovat „prokleté“ básníky Arthura Rimbauda, Lautréamonta, G. de Nerval, Charlese Baudelaira. Měl je rád. Lautréamont ho odvedl do oblasti zániku, zmaru a osudovosti, Rimbaud ho učil dívat se na svět a nebýt slepcem, umět objevovat zázračno v nejuvednější skutečnosti, převádět viděné v sen a sen obohatit viděnou realitou. Zvláště J. A. Rimbauda obdivoval. Napsal jeho životopis (*Život J. A. Rimbauda* vyšel r. 1930). Tady na začátku 20. let začal psát také své vlastní básně a básnické texty. Knižně vyšly až po jeho smrti roku 1946 pod názvem *Poezie*. Hlavním tématem Štyrského básní a básnických textů je smrt, erotika a sen. Mnohé jeho texty jsou předobrazem výtvarných děl, jeho básně jsou zvláštními esencemi obrazů. Navzájem se ovlivňují. Však sám Štyrský, když měl jednou charakterizovat své dílo, potvrdil tuto spojitost, když řekl „...budeme malíře nazývat básníkem“.

Koncem školního roku 1921 vystavoval Štyrský svá plátna na výstavě žáků Akademie a ten samý rok také ilustroval první knihy, Údolí květů Karla Nového a prvotinu svého přítele Petra Jilemnického Devadesát devět koní bílých.

V únoru 1922 přerušil studia a vydal se na cestu do Itálie a Jugoslávie. Měla to být cesta plná dobrodružství, exotiky a vzrušení. Na ostrově Korčula se setkal s malířkou Marií Čermínovou (známou pod jménem Toyen). Pro Štyrského to bylo osudové setkání. Stali se nerozlučnou dvojicí. Přátelství započaté na Korčule trvalo až do Štyrského smrti. Po návratu do Prahy se oba stali členy Devětsilu a podíleli se na jeho výstavní i publikační aktivitě až do konce dvacátých let. Štyrský se tehdy seznámil s Vítězslavem Nezvalem a stali se na dlouhou dobu dobrými přáteli. V době Devětsilu působil Štyrský (podle vzpomínek V. Nezvala) dojmem plachého člověka, straníčího se lidí, málomluvného, pokorného. Ale byl tu ještě jeden obraz Jindřicha Štyrského - obraz umělce, který se vlivem alkoholu měnil v neústupného, hádavého muže, nenávidějícího všechny a všechno kolem sebe, i své nejbližší přátele. V roce 1923 na výstavě Bazar moderního umění představil své lyricky laděné kubistické obrazy široké veřejnosti i Jindřich Štyrský. Vystavil zde obrazy *Dívka s kytarou*, *Zátíší s kytarou*, *Krajina* a některé obrazné básně.

A opět do života Štyrského zasáhla smrt. Tentokrát mu zemřel otec, který po smrti své ženy hodně pil a to se mu stalo osudným. Zemřel na popáleniny, které utrpěl v opilosti pádem na rozpálená kamna. Štyrský už ale dávno neměl otce rád, a tak ani příliš nelitoval jeho smrti. Dědictví mu umožnilo odcestovat roku 1925 s Toyen do Paříže. V Paříži velmi pilně pracoval. Už v prosinci 1925 vystavoval spolu s malířem Šímou a Toyen na mezinárodní výstavě současného umění, v říjnu 1926 uspořádali s Toyen soubornou výstavu „malířů artificialistů“. Spolu s V. Nečasem zpracovali rozsáhlého průvodce po Paříži. V pařížském období vznikly obrazy *Akrobatka*, *Šachová krajina*, *Krajina v oblacích*, *Krajina na podnosu*, *Protinožci* (všechny z let 1925 a 1926). Po návratu do Prahy r. 1928 publikovali v devětsilovském časopise ReD *Manifest artificialismu*, malířského stylu, který se vztahoval hlavně k jejich dílu. Artificialismus byl výtvarným protějškem poetismu a vycházel z devětsilovské snahy o ztotožnění malířství a poezie. V kontextu evropského umění stojí na pomezí mezi surrealismem a

geometrickou abstrakcí. V roce 1927 začíná období vlastní artificiální tvorby. Štyrský maluje jemně odstíněné kompozice, jejichž amorfnní struktura je učleněna zvlněnými arabeskami (*Povodeň*), geometrickými konfiguracemi (*Nález na pláži*) nebo organickými pravy (*Jinovatka, Utonulá*). Používá techniku stříkání barev přes několik sítí a šablon (*Mořská kravata, Noční rychlík, Květy ve sněhu*).

Na přímluvu Jindřicha Honzla se stal Jindřich Štyrský roku 1928 šéfem výpravy Osvobozeného divadla. Tím se mu splnil opět jeden sen. Vytvořil zde scénické návrhy pro Nezvalovu Depeši na kolečkách, Cocteauova Orfea, Vančurovu Nemocnou dívku, Jarryho Krále Ubu, Ribémont-Dessaignesova Peruánského kata a další.

V letech 1928 až 1930 přestal malovat a věnoval se kresbě, akvarelu a grafice. Vytváří litografie k Nezvalovu Židovskému hřbitovu, akvarelový cyklus měsíců, cyklus *Apokalypsa* a ilustroval sbírky Františka Halase Kohout plaší smrt a Tvář a Lautrémontovy Zpěvy Maldororovy (1928), pokládané za první stupeň jeho cesty k surrealismu.

Od října 1929 až do července 1931 redigoval první ročník měsíčníku Literární kurýr Odeonu, kde zveřejňoval ukázky francouzské poezie a prózy. V Koutku generace tohoto měsíčníku vedl generační polemiku o umění s Karlem Teigem. Jeho zájem o erotiku ho přivedl roku 1931 k založení erotické Edice 69. Zde vydal např. Justinu od markýze de Sade, svůj erotický text *Emilie přichází ke mně ve snu*, který doprovodil kolážemi, Nezvalovo Sexuální nokturno a Halasovu sbírku Thyros.

Nyní na konci 20. let se začínají Štyrského barevné struktury konkretizovat do určitých imaginárních tvarů a objektů obdařených hlubším symbolickým významem. Artificiální lyrismus je postupně nahrazován zneklidňující atmosférou záhadných objektů, nepovědomých tvarů a předmětů. Vznikají obrazy *Cigareta u mrtvé, Akáty, Smrt Orfea, Vegetace, Polmeta* (vše z r. 1931). Roku 1932 obeslal Štyrský výstavu Poezie 1932. Na zde vystavených obrazech již převládá surrealistická symbolika. Štyrský tedy uskutečnil svůj přechod k surrealismu ještě před založením pražské surrealistické skupiny. V roce 1933 se stal členem Sdružení výtvarných umělců Mánes a vystavoval na jeho výstavách.

Když byla 21. března 1934 založena v Praze Skupina surrealistů ČSR, podepsal její manifestační prohlášení koncipované Vítězslavem Nezvalem i Jindřich Štyrský. Spolu s Toyen se velmi zasloužil o zdomácnění surrealistických postupů v podmínkách tehdejší české výtvarné kultury a získal svými díly i mezinárodní uznání. V rámci evropského surrealismu zaujímá Štyrského tvorba významné postavení tím, že byl jedním v prvních realizátorů barevné koláže, a tím, že se nejsoustavněji zabýval otázkami onirické (výklad snů) inspirace výtvarného díla. Sny, které jsou volným během fantazie za nejvyšší snížené kontroly vědomí, sny, které zpracovávají skutečnost originálním způsobem s použitím zkratk a hyperbol, byly středem zájmu všech surrealistů. Štyrský se zabýval svými sny v letech 1925-1941. Zapisoval si je a vytvářel i jejich výtvarné realizace. Z celého snu si vybíral jen jeho uzlový bod, nejčastěji symbolický objekt, v němž byl konkretizován hlavní obsah i atmosféra snu. Snové návraty do ztraceného ráje dětství, k prvním erotickým zážitkům byly také nejčastějším motivem jeho kreseb a obrazů. Slovní záznamy 33 malířových snů provázené jejich kresebným vyjádřením vyšly v roce 1970 pod názvem *Sny*. Toto velmi originální umělecké dílo je významným pramenem pro poznání snové dimenze člověka a nevědomých zdrojů surrealistické fantastiky.

Pražští surrealisté udržovali velmi úzké kontakty se skupinou kolem zakladatele surrealismu André Bretona. Ten přijel roku 1935 do Prahy a na první výstavě Skupiny surrealistů v Mánesu viděl kolekci Štyrského a Toyen a byl jí nadšen. Jindřich Štyrský zde vystavoval mimo obrazů i cyklus koláží *Stěhovací kabinet* a fotografické cykly *Žabí muž* a *Muž s klapkami na očích*. Velký zájem upoutalo i devět obrazů s názvem *Kořeny* (1935). Jeden z nich *Kořeny-nůžky* pak visel v pařížské pracovně André Bretona a byl vystavován na mezinárodních surrealistických výstavách v Londýně (1936) a Paříži (1938). Motiv kořenů Štyrského zaujal při letním pobytu na Šumavě, kde fotografoval vyvrácené stromy, pokroucené kmeny, větve a kořeny. Fotografie pak byly roku 1934 zveřejněny ve francouzském časopise *Minotaure* jako doprovod k básnickému textu *Tajemství lesa* Maxe Ernsta.

Fotografické cykly *Žabí muž* a *Muž s klapkami na očích*, které se na výstavě objevily, vznikly v nezvykle krátkém čase, v letech 1934-1935. O rok později k nim

přibyl cyklus *Pařížské odpoledne*. Vzniklo dílo, které významně zasáhlo do historie fotografie. Po fotografickém aparátu sahá Štyrský z nutkové touhy hledat nové formy vyjádření. Nevytváří umělé kompozice aranžováním předmětů, fotografuje skutečnou realitu. Přesně v intencích surrealismu však vyhledává takové objekty a předměty a jejich seskupení, které jsou schopny navodit mnohovýznamové a poetické asociace. Přeludný svět Štyrského fotografií - to je svět panoptik, kolotočů, cirkusů a poutí. Je to ponurý svět hřbitovů, hrobů a pohřebních věnců a fascinující svět výkladních skříní plných nejrůznějších předmětů. Štyrského fotografie povyšují fotografovaný předmět na symbol, fetiš, skrytý zdroj erotických asociací, či pocitu zániku a smrti. Štyrského fotografie přestává být obrazem - stává se z ní báseň.

Na pozvání André Bretona a Paula Eluarda odjel Štyrský roku 1935 spolu s Vítězslavem Nezvalem do Paříže. Během pobytu vážně onemocněl. Nemoc ochromila jeho život, zbavila ho nadlouho možnosti pracovat, donutila ho i od základů změnit způsob života. Nemoc a následná rekonvalescence trvala až do roku 1937. I když nemocen, začal r. 1936 pracovat v nakladatelství B. Jandy „Sfinx“, kde má na starosti typografickou úpravu nakladatelských edic. Jím typograficky upravené knihy měly vysokou úroveň, byly originální a poetické. V rozmezí let 1937 až 1939 vznikají další významná díla, oleje *Musa somnambul*, *Majakovského vesta*, *Na hrobě* a další. Pro Jindřicha Štyrského nastala velmi těžká doba. Byl vážně nemocen, v Evropě se schylovalo k válce. Ještě v roce 1938 naposledy vystavovali s Toyen svá díla v Praze v Topičově salónu. V roce 1939 mu nacistická cenzura zabránila vystavovat i publikovat. Štyrský pracoval na studii o životě a díle markýze de Sade, ale už ji nedokončil. Ilegálně ještě vyšla v roce 1941 kniha *Na jehlách těchto dní*, kde fotografie Štyrského doplňuje básnická próza Jindřicha Heislera. Uprostřed válečných let 21. března 1942 Jindřich Štyrský v Praze umírá.

Praha Jindřichu Štyrskému vzdala hold na Posmrtné výstavě roku 1946 v Mánesu. Byla to na desítky let poslední příležitost vidět obrazy tohoto malíře. Až teprve koncem šedesátých a začátkem devadesátých let se spolu Toyen a Jindřich Štyrský opět sešli ve výstavních síních své vlasti.